

Delia Muntean

Grădina de dincolo

Felul în care omul își trăiește spațiul și timpul, maniera proprie de relaționare cu acestea așază cele două categorii printre dimensiunile identității. Privite astfel, frontierele politice, cu toată rigoarea delimitării și în ciuda acceptării lor (cu nuanțele ce se impun), nu reprezintă o realitate de sine stătătoare, ci se află în strânsă interdependență cu proiecțiile lor mentale și culturale. Acestea din urmă – după cum se știe, mai îndărătnice la schimbare – configurează o hartă distinctă, simbolică, ce nu se suprapune într-un tot pe cea reală, însă care, la nivel de individ și chiar de comunitate, produce repercusiuni imposibil de ignorat.

Frontiera capătă astfel virtualități complexe, menite să definească și, deopotrivă, să articuleze ceea ce se află de o parte și de alta ale ei. Spațiu de întâlnire a alterităților, frontiera stimulează reflecția privind ceea ce ne desparte ori ceea ce ne unește și, nu în ultimul rând, privind consecințele transgresiunii ei. Își pune amprenta asupra elaborării discursului identitar și a reprezentărilor alterității, generând, mai ales în momente de cumpănă, reevaluări și redefiniri ale acestora. În ceea ce privește ultimele decenii, se observă eliberarea ei treptată de schemele binare, antinomice, care au traversat secolele, însă persistă o anumită vulnerabilitate în fața tensiunilor dintre politic și istoric, dintre realitate și ficțiune, dintre memorie și imaginație. Linia de hotar/oglinda lucrează în continuare, speculativitatea însoțește activ și în zilele noastre specularitatea, construind, deconstruind și reconstruind patternuri existențiale și culturale.

Nu e nicidecum de mirare, așadar, că frontiera și discursurile aferente (îndeosebi narațiunile și imaginile) constituie atât pentru cercetătorul care se apleacă asupra lor, cât și pentru artist o sursă inepuizabilă și grea de semnificații. Dacă ar fi să trecem în revistă câteva dintre conotațiile dezvoltate de-a lungul timpului, am reține, printre altele: aventura, promisiunea, amenințarea, fuga, exilul, răzvrătirea, suspiciunea, eliberarea, moartea, reînvierea, experimentul, rătăcirea, confuzia, ispita, riscul, seducția ș.a.m.d. Acestea pot fi identificate de ambele părți ale frontierei, diferă însă unghiul din care sunt abordate sau trăite efectiv.

În funcție de situarea dincoace sau dincolo, limitele reale/inventate încorsetează sau dezmarginesc, ascund un surplus ori, dimpotrivă, un deficit de mister, înlesnesc sau împiedică re-crearea sinelui, permit sau resping operaționalizarea unor idealuri, alcătuiesc un anumit profil al Celuilalt și circumscriu modele specifice de raportare

la acesta. Ele pot determina – în momente-cheie ale destinului individual sau colectiv – abateri necesare de la traseu, lepădarea de trecut și de propria identitate, dorul de ducă, tânjirea după altceva, mai mult sau mai puțin definit.

Printre cercetătorii umaniști ispitiți de ipostazele conceptului de liminalitate pot fi amintiți: Jean Baudrillard, Vladimir Jankélévitch, Tzvetan Todorov, René Girard, Jean Starobinski, Roland Barthes, Denis de Rougemont, Gilles Deleuze, Félix Guattari, Marc Guillaume ori Jacques Derrida. Pe teren autohton, în ultimele decenii au apărut, printre altele, lucrări semnate de Adriana Babeți și Cornel Ungureanu (coordonatori ai volumului Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii, 1997), Lucian Boia (România, țară de frontieră a Europei, 2005), Gabriel Liiceanu (Despre limită, 1994; Despre seducție, 2010), Andrei Oișteanu (Grădina de dincolo. Zoosophia. Comentarii mitologice, 2012) sau cartea ce se află de astă dată în atenția noastră, intitulată Un țărnam prea îndepărtat (Editura Cartea Românească, București, 2013), semnată de criticul literar Corina Ciocârlie.

Autoarea (stabilită din 1991 în Luxemburg) tratează funcțiile teritorialității simbolice și în câteva studii anterioare, publicate în limba română și/sau în limba franceză: Un miroir aux alouettes. Petit dictionnaire de la pensée nomade (1999), Laissez-passer. Topographie littéraire d'une Europe des frontières (2004), În căutarea centrului pierdut (2011), Il n'y a pas de dîner gratuit. Petit abécédaire de la rencontre en littérature (2011; în limba română – 2012), aspect care ne îndeamnă să considerăm problematica menționată o preocupare aparte a exegetei.

Având ca subtitlu un inspirat joc de cuvinte: Seducția frontierelor, frontierele seducției, acest volum al Corinei Ciocârlie propune o abordare îndrăzneată, prin exploatarea comparatistă a câtorva opere aparținând unui spațiu geografic și literar anume delimitat, care i-a permis efectuarea unor conexiuni pe cât de rafinate, pe atât de captivante. Cele 23 de eseuri, de dimensiuni restrânse și cu mottouri atent alese, aduc înaintea cititorului de secol XXI scriitori precum: Elias Canetti, Ivo Andrić, Péter Esterházy, Ismail Kadaré, Franz Kafka, Milan Kundera, Claudio Magris, Homer, Sándor Márai, Jiří Marek, Danilo Kiš, Constantin P. Kavafis, Andrzej Stasiuk sau, din literatura română: Ștefan Bănuțescu, Mircea Cărtărescu, Mircea Eliade, Panait Istrati, Gib I. Mihăescu, Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu, Cristian Teodorescu, Vasile Voiculescu.

O serie de personaje ale acestora își duc existența „de hârtie” în spații din apropierea granițelor și parcurg experiențe care le schimbă radical destinul (dacă nu îl împlinesc în moarte). Pentru ele, obiectul dorinței – indiferent de întrupare – se află, de regulă, dincolo de hotar sau de ceea ce îi hotărăște. În cazul lor, frontiera generează, potrivit Corinei Ciocârlie, două filozofii de viață („două moduri diametral opuse de a fi pe lume, de a ocupa spațiul și de a umple timpul” – p. 13) și două tipuri de călătorie (circulară, clasică vs rectilinie, modernă, fără întoarcere), înfățișate scriptural după tiparul odiseei, respectiv al Bildungsromanului.

În construcțiile de tip odisee (ilustrate prin texte precum cel homeric), protagonistul cutreieră lumea și experimentează autocunoașterea pentru a reveni în cele din urmă, îmbogățit, la punctul zero. Avem de-a face cu o călătorie care „ne învață să locuim mai liber, mai senin propria casă” (p. 17). Dimpotrivă, Bildungsromanul, după ce relatează raporturile sinuoase dintre erou și mediul potrivit în care îi este dat să viețuiască, introduce un element perturbator (o provocare, o lipsă, o situație-limită) a cărui singură soluție o constituie exilul, plecarea definitivă. „Calea dreaptă într-un ținut neumblat – observă exegeta – duce inevitabil la pieire și totuși e văzută ca o izbăvire, ca o eliberare din cercul strâmt al determinărilor inițiale” (p. 17). Este identificată și o structură mixtă, în care odiseea se transformă pe parcursul operei în bildungsroman, așa cum se întâmplă în Pădurea spânzuraților de Liviu Rebreanu.

Frontiera stârnește interpretări bivalente vizavi de multiple alte dimensiuni ale existenței. De exemplu, dragostea ar cunoaște două ipostaze fundamentale: erosul și seducția. Pentru analiza lor, autoarea împrumută câteva sugestii dintr-un eseu al lui Jean Baudrillard, *La Transparence du Mal. Essai sur les phénomènes extrêmes* (1990), pe care le sintetizează astfel: „Erosul e dragoste, forță de atracție, de fuziune, de legătură. Seducția, în schimb, implică deturnarea, desfacerea legăturilor, alterarea sensului și a identității. Erosul e cuprindere, pe când seducția e desprindere: de o parte acționează forța centripetă, sinonimă cu nostalgia și speranța regăsirii, iar de cealaltă forța centrifugă, implicând dorul de ducă și rătăcirea. Erosul presupune procrearea și deci e sinonim cu eterna perpetuare a Aceluiași; seducția implică jocul cu dorința și deci impune menținerea distanței necesare prezervării Celuilalt” (p. 19-20).

Dincoace de frontieră, erosul se întrupează în pacea și securitatea căminului, în relații de dragoste senine, firești, protectoare, în vreme ce dincolo ispitesc aventura, iluzia libertății, adulterul, voința de cucerire, exotismul, curajul, Celălalt, moartea... Acasă, cel de lângă noi suferă de un „deficit de mister”, nu oferă revelații, e cuminte, previzibil; în grădina de dincolo, există, dimpotrivă, un „surplus de mister”, iar acolo se află „acela care nu ne-a aparținut și nu ne va aparține niciodată, dar a cărui căutare febrilă, disperată, nesfârșită ajunge pentru a justifica o viață de om” (p. 23). Ulise al lui Homer optează pentru întoarcerea acasă, Aliman al lui Vasile Voiculescu piere ispitit de chemarea lostriței, în timp ce Gavrilăscu al lui Mircea Eliade, neînstare să-și depășească limitele, „își imaginează, naiv, că le poate împăca pe amândouă, pendulând între două universuri paralele” (p. 46).

Indiferent însă de abordare, granița ascunde (și îmbie la) o anumită complicitate între ceea ce se află de o parte și de alta ale ei. Poate că tocmai pactul acesta, neimpus de vreo autoritate, întreține iluzia și sporește misterul. Eliberează (moartea însăși e urmată de renașterea din propria cenușă), face să se împlinescă așteptări, dorințe, descătușează energiile creatoare.

Odată ajunsă în acest punct al pledoariei, eseista mărturisește adevăratul scop al întreprinderii: „Punând seducția frontierelor în relație speculară cu frontierele seducției, cartea de față și-a propus de fapt să exploreze arcanele ficțiunii literare ca tărâm de dincolo: Ada-Kaleh-ul este – în aceeași măsură cu Kakania, Brobdinagul sau Yoknapatawpha – un hinterland românesc unde imperativul fidelității față de real nu mai funcționează, făcând loc unei derive (duceri-de-o-parte) în pădurile «ce ar putea să fie» ale imaginației creatoare. Ceea ce Cărtărescu numește «parfumul aspru al ficțiunii», iar Gombrowicz «specificul genial și generos al literaturii» constă în libertatea de «a urzi fire imaginare, așa cum ai alege potecile din pădure, neștiind unde te vor duce și nici ce te așteaptă»” (p. 106).

Complicitatea de care vorbeam e, în cazul de față, nu doar consimțită, ci chiar pândită, râvnită. Scriitori sau cititori, ne lăsăm ademeniți de/pe cărările literaturii, mereu însetați de aventură și de închipuiri de dincolo de fire. Căci lumea astfel construită, ale cărei margini reale sunt deopotrivă ale limbajului și ale textului, ne dezleagă totuși de hotarele proprii, ne dă sens existenței, ne îmbogățește. Ficțiunea re-creează astfel în permanență sensurile frontierei, exercițiu care ne poate deschide cu adevărat către Celălalt și către noi înșine.

Chiar dacă seducția nu e, până la urmă, decât „a muri ca realitate și a se naște ca amăgire” (Jean Baudrillard)...